

Десислава Узунова, Маргарет Димитрова (София, България)

КОНФЕРЕНЦИЯ, ПОСВЕТЕНА НА СРЕДНОВЕКОВНИ И ПОСТСРЕДНОВЕКОВНИ НАРАТИВИ ЗА ЧУДЕСА НА БОГОРОДИЦА В РАЗЛИЧНИ ЕЗИКОВИ И КУЛТУРНИ ТРАДИЦИИ

От 29 март до 2 април 2017 г. в гр. Мейнуут (Ирландия), в колежа „Св. Патрик“, се проведе конференция на тема „Чудесата на Богородица. Средновековните наративи във времето и пространството“ (Miracles of the Virgin Mary. Medieval Narratives through Time and Space). Организатори на международния форум бяха университетът в Мейнуут, Центърът за средновековни и ренесансови проучвания към “Trinity college” (колежът „Св. Троица“) в Дъблин и университетът в град Упсала (Швеция). Успехът на конференцията се дължеше най-вече на усилията на Антъни Джон Лапин и Ева Балицка-Витаковска. Форумът събра доклади на авторитетни учени, които изследват възникването на култа към Св. Богородица и разпространението на разкази за нейни чудеса в средновековния свят чак до съвременното в различни традиции: византийска, латинска, сирийска, арменска, грузинска, славянска, староисландска, етиопска, унгарска, литовска.

В пленарния си доклад на тема „Чудотворното присъствие на Дева Мария в Константинопол (около VII–X в.): светилища, реликви, икони“ (The Miraculous Presence of the Virgin Mary in Constantinople (ca. 7th–10th Century):

Shrines, Relics, Icons) М е р и К ъ н и н г а м от университета в Нотингам разгледа връзката между утвърждаването на култа към Богородица във Византия и свързването на конкретни места и обекти във византийската столица с нейното присъствие в града и покровителството ѝ над него. Авторката подчерта ролята на императорската подкрепа при установяването на култа към Божията майка във Византия, като отдели специално внимание върху почитането на ризата и пояса на Богородица в Константинопол, възникването на разказите за чудесата във Влахерна и Халкопратия, обвързването на аязма с култа към Дева Мария, Богородица – живопримен източник, и организирането на литийни шествия с Богородични икони във византийската столица. Кънингам подробно се сприя върху изграждането на образа на Богородица и възхвалата на чудодейната ѝ сила чрез специфичен теологичен и типологичен език във византийските хомилии от VIII в. Тя подчерта, че константинополските разкази за чудеса на Богородица са обвързани с града Константинопол и че след втората половина на VI в. те очевидно обслужват целите на византийската светска, военна и духовна власт.

Още един доклад бе посветен на гръцките извори, а именно „Византийски и поствизантийски сбирки на разкази за чудеса на Дева Мария“ (Byzantine and Post-Byzantine Collections of Marian Miracle Stories) на Йохан Хелд от университета в Упсала, който също говори за важната роля, която има разпространението на разказите за чудесата във Влахерна и Халкопратия, за увърждаването на почитта към Богородица във Византия. Той подчерта, че големи сборници с чудеса в ранната гръцка традиция не са създадени. За сметка на това многобройни чудеса са засвидетелствани във византийски хроники. Авторът специално се сприя на сбирката от шестдесет Богородични чудеса, създадена от гръцки автор Йоан Морезин от Крит. Тази сбирка има интересна съдба – писана през 1599 г. на популярен, близък до говоримия по времето на Морезин гръцки език, тя е запазена само в десет ръкописа (тъй като авторът не е имал финансовата възможност да я издаде) и е публикувана едва през 2007 г. Очевидно този сборник е бил слабо разпространен, но той вероятно е бил един от изворите на публикувания по-късно, през 1641 г. от Агапий Ландос (също като Морезин родом от Крит) цикъл „Чудеса Богородични“. Хелд се сприя на този цикъл от 69 Богородични чудеса, които придобиват изключителна популярност, като подчерта, че всъщност в ръкописната традиция са засвидетелствани много повече чудеса в сравнение с включените в печатната книга шестдесет и девет. На преводите на този цикъл чудеса и разпространението им в българска среда бе посветен докладът на Десислава Узункова (СУ „Св. Климент Охридски“) „Чудесата на Богородица в южнославянските ръкописи (XIV–XVIII в.)“ (Miracles of the Theotokos in South Slavonic Manuscripts (14th–18th Centuries)). Тя отбелязва, че

макар на средновековната българска литературна публика да са познати преводи на отделни разкази за Богородични чудеса още от XIV в. (каквото е случаят с разказа за Теофил от Адана), широка популярност те придобиват през XVIII в. именно чрез превода „Чудеса Богородични“ – част трета от сборника на Агапий Ландос „Спасение на грешниците“.

Връзката между византийската и западноевропейската традиция бе дискутирана в няколко доклада. Конференцията беше открита с текста на Франческа дел Аква от Центъра за византийски, османски и новогръцки проучвания към университета в Бирмингам на тема „Освобождаване от заекване: едно чудо на Дева Мария и началото на ранната средновековна Мариология“ (Restored to Fluency: a Miracle of Mary and the Beginnings of Early Medieval Mariology). Авторката се сприя на Богородично чудо, включено в хрониката на манастира „Сан Винченцо на Волтурно“ (Италия), писана през XII в. – в църква, посветена на Богородица, абатът Амброзий Аутиерт (починал през 784 г.) се моли на Девата да го освободи от заекването му, което е голяма пречка за човек, посветил се на проповедническа дейност. Тя изпълнява молбата му, за да може той да я прославя с молитви и поеми. Дел Аква разгледа присъствието на мотива за божествена помощ при липса на красноречие в текстове на патриарх Герман Цариградски (патриарх 715–730 г.) и Андрей Критски (ок. 650/660 – 4 юли 740 г.), както и на връзката му със символа на въглена и щипците в Ис. 6:7.

Приносът на византийската традиция за разпространението на разказите за чудеса на Богородица беше отбелязан и в доклада на Бетриче Даскас – постдокторантка към фондация „Хумболт“ в университета в Мюнхен

на тема „От Константинопол до Запада: чудото на покрова на Богородица и латинската версия на гръцкия Акатист“ (From Constantinople to the West: the Miracle of Mary's Pallium and the Latin Version of the Greek Akathist Hymn). В него тя се спря на пролога към латинския превод на едно от най-известните песнопения на източната църква – Акатиста. Създаден през VIII в. (преди проведения през 787 г. в Никея църковен събор, който възстановява иконопочитанието), този пролог дава легендарно обяснение на избавлението на Константинопол от арабската обсада (717–718), като го приписва на чудодейната намеса на Богородица чрез нейното наметало. Изследователката се спря на древността на мотива за защитения и избавен чрез нишка град, като го сравни с аналогични мотиви в елинската митология: по подобен начин Атина Палада избавя своя град Атина.

Влиянието на византийската традиция върху средновековната славянска писмена култура и в частност в българската литература бе дискутирано в доклада на А д е л и н а А н г у ш е в а (Манчестърски университет) и М а р г а р е т Д и м и т р о в а (СУ „Св. Климент Охридски“) „Чудеса на Богородица във византийските и славянските жития: рецепция и адаптация на византийската агиография в славянски контекст“ (Miracles of the Theotokos in Byzantine and Slavonic Vitae: Reception and Adaptation of Byzantine Hagiography in Slavic Context). Съпоставена бе ролята на чудесата на Богородичните икони в ключови моменти от живота на светици в преводни от гръцки жития и в оригинални среднобългарски жития от Патриарх Евтимий. Така също бе обсъдено присъствието на чудеса на Богородични икони в средновековни руски хроники. За грузинската традиция говори Н и н о Д о б о р д ж и н и д з е

от университета в Тбилиси: „Чудесата на Дева Мария в грузинската литературна традиция“ (The Miracles of Virgin Mary in Georgian Literary Tradition), която анализира ролята на Богородица в оригинални грузински агиографски произведения – тя помага на св. Илари он Грузински и св. Евтимий Атонски да прославят Бога на грузински език. Така също изследователката показва, че в оригинални грузински хроники са засвидетелствани чудеса на Богородични икони, а през XVIII и XIX в. са направени преводи на сборници с чудеса на Богородица (понякога през арменски език), съставени по западен образец.

Голямата тема за западната традиция в създаването и разпространението на кратки наративи за чудеса на Богородица беше отворена от доклада на А н т ъ н и Л а п и н от университета в Мейнуут на тема „Встъпление: латинската сбирка“ (Introduction: the Latin collection). Той говори за съществуването на една базисна сбирка с 30 чудеса на латински, която по-късно се обогатява и видоизменя. По-специално той се спря на сборника на Григорий от Тур (VI в.), който заема своите разкази от източни извори; на ролята на Цистерцианския орден за разпространението на Богородичните чудеса, на францисканския трактат *Liber Marie* от Жил дьо Замора, на *Legenda aurea* от Якоб Ворагински. Изследователят подчерта, че сбирките с чудеса на латински език се различават по подбора и броя на чудесата, като в разказите може да се открият различни повествователни подходи. Той обърна внимание, че през Ранното средновековие чудесата се разпространяват предимно в монашеска среда, а през Късното средновековие се създават сбирки от духовните лица, обслужващи храмовете.

В няколко доклада се дискутираше разпространението на сборки с чудеса Богородични в различни региони на Европа, написани на местния език. Така Антъни Лапин изнесе и втори доклад, чиято тема беше „Чудесата на Дева Мария в Испания“ (The Miracles of the Virgin Mary in Spain), чрез който запозна участниците в конференцията с три ръкописни сборки с чудеса от Испания: една, създадена от духовника Гонсалво де Версео в стих през първата четвърт на XIII в., друга, създадена през 70-те години на XIII в., *Cantigas de Santa Maria*, по поръчка на крал Алфонсо X Кастилски-Леон (част от голям негов книжовен проект, чиято цел е била утвърждаването на политическата му власт), и трета от XV в. Авторът обърна внимание на конвоя към наративите за чудесата в ръкописите – молитви, химни, слова, жития на светци в стихове. Той говори и за основните добродетели, проповядвани чрез тези сборници – нуждата от опрощение, справедливото управление на владетеля, сексуалното въздържание. Лапин подчерта, че през XV в. настъпва промяна в читателския интерес: от всехристиянски чудеса към местни чудеса, станали и разпространявани в определени региони на Испания. Той представи и база данни, в която се събират и описват испанските чудеса и се проследява тяхното географско разпространение (<http://csm.mml.ox.ac.uk/>).

На друг регион, Франция, бе посветен докладът на Жан-Луи Беноа от университета в Южен Бретан „Чудеса на Богородица на френски език (XII и XIII в.). Вяра и литература“ (Les Miracles de Notre-Dame en français (XIIe et XIIIe siècles). Foi et littérature). Той запозна участниците в конференцията с два сборника с чудеса на Богородица: 1) около 1165 г. Адгар (монах, живеещ недалеч от Лондон) превежда от латински на старофренски език в стихове компен-

диум от разкази за Богородични чудеса и нарича книгата „Le Gracial“; 2) особена популярност придобива създадените през втората половина на XIII в. от Готие дьо Коанси (Gautier de Coinci (ок. 1177–1236), монах в абатството Vic-sur-Aisne) сборник „Miracles de Notre Dame“ – към тази сборка авторът прибавя няколко химни в чест на Девата и две служби. Беноа подчерта, че тези сборници се появяват в епоха, когато християнската литература се състезава за вниманието на паството със светски литературни форми, а самите наративи за чудесата на Богородица са на границата между чисто религиозната литература, отговаряща на теоложките постановки, и куртоазната литература. Причина за това е, че тези сборници са предназначени за читатели, които не владеят латински и ценят светската литература. Според него чудесата на Богородица се разпространяват като продължение на традицията на житията на светците първо на латински, а след това на френски език. Ж.-Л. Беноа разкри голямото разнообразие на теми, мотиви, литературни форми в тези наративи, като направи класификация на основните топоси. Хората, на които Богородица помага, не са светци, а предимно обикновени мъже и жени. Авторът обърна внимание на силното дидактично начало в тези разкази – насърчават се християнски добродетели, ценят се посвещаването на християнството и праведният живот, утвърждава се култът към Богородица. Той отдели специално внимание на наративните стратегии, чрез които се постига търсеното въздействие върху човешките мисли, чувства и поведение. Като примери той приведе най-драматичните сред тях, както е случаят с Теофил от Адана († 538), разказ, в който се появява дяволът, а Богородица избавя поддалия се на изкушението да сключи договор с него и покаял се грешник, с Мария Египетска и др.

Староисландски ръкописни сбирки с чудеса на Богородица представи М а т ю Д р и с к о л (Университет в Копенхаген/ Университет в Ълстър) в доклада си „Чудесата на Девата на староисландски език“ (Miracles of the Virgin in Old Icelandic). Независимо от съществуването на латинска традиция в Исландия, там са създадени и многобройни ръкописи с чудеса на Дева Мария на староисландски – запазени са около 460 средновековни ръкописа. В тях има редица местни разкази, като някои от чудесата не са засвидетелствани никъде другаде в Европа. През XIII в. там е създадено житие на Богородица, наречено Mariu Saga, след което често в преписите се поместват и чудеса.

Към средноанглийската традиция насочи вниманието докладът на В и р д ж и н и я Л е н г ъ м от университета в Умеа „Чудеса на средноанглийски: между болестта и здравето“ (The Middle English Miracles: Between Sickness and Health). Тъй като не са известни отделни сбирки с разкази за чудеса Богородични на средноанглийски, изследователката анализира функциите на чудесата на Богородица, влезли в текстове тип екземплум и в хомилии на средноанглийски, и подчерта, че в тях Дева Мария е показана и като помощница, защитница при раждания и различни болести, но и като наказваща за грехове и възстановяваща справедливостта.

Така и в късносредновековната унгарска традиция чудеса на Богородица влизат в сборници с екземпла, както показва докладът „Екземпла с Дева Мария в ранната унгарска литература“ (The Exempla of the Virgin Mary in the Early Hungarian Literature) на Ж о ф и я А г н е ш Б а р т о к от университета в Будапеща. Тя говори за разкази за чудеса на Богородица, преведени на унгарски език в края на XV и през XVI в., които обичайно са включени в проповеди,

отново преводни. Авторката подчерта влиянието на устната традиция върху унгарските текстове. Тя представи и база данни, създадена в помощ на изследователската работа по анализиране на съдържанието и разпространението на чудесата, поместена на сайта <http://sermones.elte.hu/pelbart/>.

В италианската традиция също в по-ранната епоха не са се разпространявали сбирки с чудеса Богородични на местен език, но докладът на Б а р б а р а К р о с т и н и от университета в Упсала „Тосканският превод на Силвано Раци на Богородични чудеса и неговият успех“ (Silvano Razzi's Tuscan translation of Marian Miracles and its success) подчерта решаващото значение на цикъла на Силвано Раци (1527–1611) „Miracoli di Nostra Donna“, написан на тоскански диалект, за разпространението на Богородичните чудеса в Европа, като разглежда аналозиите между сбирките с чудеса на Раци и на Агапий Ландос. Според изследователката е твърде вероятно именно книгата на Раци да е послужила като вдъхновение за Ландос да напише книга с чудеса на Богородица. Кростини се спря върху присъствието на мотивите за наказване на прелюбодейството, освобождаването от различни заболявания след намесата на Богородица и възстановяването на органи.

Влиянието на западните разкази за чудесата на Божията майка на Изток и спецификата на различни източни традиции бе обект на анализ на няколко доклада, засягащи широк времеви интервал.

Докладът на Р о б е р т Ф е н и к с (Берлин) „Сравнително изследване на Чудеса Богородични на арменски език (A Comparative Examination of the Miracles of Mary in Armenian) например показва, че на арменски късно са преведени разкази за чудеса на Св. Богородица, но те не получават широко разпространение, за разлика от грузинската им

рецепция, както бе показано в споменатия по-горе доклад на Нино Доборджинидзе. В доклада си „Арабските чудеса на Дева Мария“ (The Arabic Miracles of Mary) В а д и А в а д от Францисканския център за християнски ориенталски проучвания в Кайро отбеляза, че арабските преводи на Богородични чудеса са основа на преводи в други източни традиции, например етиопската. Запазените над сто арабски ръкописа свидетелстват за интереса към разказите и за широкия ареал на разпространението им. Правени са различни преводи от различни езици: през XII в. от латински е преведена т.нар. базисна сбирка с чудеса, по-късно са правени преводи на арабски от френски, италиански, а през XVI и XVII в. – и от гръцки език. Характерно за арабската традиция е приближаването на разказите до техния арабски реципиент чрез средствата на езика – така в наративите арабски облик придобиват лични имена и топонимията. Вернакуларизацията на езика свидетелства, че в арабска среда разказите за чудесата на Богородица са били използвани за целите на проповедта.

За Богородичните чудеса в сирийската традиция говори К о р н е л и я Х о р н от университета „Мартин Лутер“ в Хале-Витенберг в доклада си „Традициите на чудесата на Дева Мария в сирийската литературна и културна сфера: състояние на изследванията“ (Traditions on Miracles of Mary in the Syriac Literary and Cultural Realm: Towards the ‘Status Quaestionis’). Тя отбеляза, че в сирийския културен ареал се разпространява т.нар. „Книга на Богородица“, която включва Протоевангелието на Яков, Томиното евангелие, чудеса и жития. Създават се и местни чудеса, станали (според повествованието) в Бейрут. Намерени са не само ръкописи на сирийски език, но и на арабски, писани със сирийски букви.

Във връзка с тези два доклада бе докладът „Чудесата на Дева Мария: две местно съставени етиопски сбирки“ (The Miracles of the Virgin Mary: Two Ethiopian Collections Locally Composed) на Е в а Б а л и ц к а - В и т а к о в с к а от университета в град Упсала, която освен ръкописи с чудеса Богородични представи и етиопската традиция на изобразяване на Богородица. Известни са над седемстотин разказа, които са организирани в няколко сбирки, служещи на различни цели. Тъй като в етиопското богослужение по принцип никога не се използват печатни книги, запазените ръкописи са много. Авторката подчерта, че в етиопската църква култът към Богородица е стародавен: датира още от IV в. Върху етиопската традиция на разпространение на разкази за Богородични чудеса е установено влияние на латинската, арабската, коптската и сирийската традиция (в различни периоди), като са известни и местни, етиопски наративи. Особен разцвет в култа към Дева Мария в Етиопия бележи XIV в., когато от Палестина е пренесена чудотворната икона на Богородица, изрисувана според преданието от евангелист Лука. Това според Е. Балицка-Витаковска вероятно обяснява появата на множество етиопски разкази за чудеса на Богородични икони именно през XIV в. Тя разкри, че в Етиопия ръкописите с чудеса възникват не само в монашеска среда, но през XV в. и под царско покровителство. След XVI в. към разказите се прибавят и химни, защото особеност на етиопската традиция е, че четенето на Богородичните чудеса е част от богослужението.

Към XX в. привлече вниманието на участниците Р а с а Б а л о ч к а й т е от университета „Витаутас Магнус“ в Каунас. Тя представи изследването си върху свидетелствата за видения на Богородица в Литва през съветския пери-

од в доклада си „Виденията на Мария в съветска Литва: културни и политически употреби“ (Marian Apparitions in the Soviet Lithuania: Cultural and Political Appropriations). Разкази за явяването на Богородица на отделни хора или групи от хора са регистрирани в Литва от началото на XX в., но те затихват през двайсетте години, докато отново се появяват в периода 1940–1990 г. Съобщенията за подобни преживявания са предимно от селските райони, а на местата, където са се случили, местните хора издигат кръстове. Според авторката разказите за появата на Богородица са били форма на протест срещу комунистическата власт и атеизма. Тя се спря на съдбата на визионерите и на представителите на официалните власти, които ги разследват.

Част от програмата на конференцията бе посещението на библиотеката Честър Бийти в Дъблин, където богата-

та сбирка от ръкописи бе представена в нарочна лекция. Библиотеката съхранява едни от най-ранните запазени папируси с евангелския текст на гръцки език (II в.). Наред с гръцки, латински и ориенталски ръкописи в изложбената зала е показан красиво украсен южнославянски евангелски ръкопис от XV в. с безюсов правопис.

Конференцията представи присъствието, разпространението и ролята на наративи за чудесата на Богородица в различни езикови и културни контексти в широк обхват от време, като бяха очертани основните топоси, теми, функции на тези разкази. Бе обърнато внимание на социалната среда, която създава, разпространява и използва разказите, и целите, които се преследват чрез тези повествования. Проличаха както приликите между различните традиции в християнския свят, така и техните специфики.

*Десислава Узунова, Маргарет Димитрова,
Софийски университет „Св. Климент Охридски“*